TÜRKİYE VE GÜNEY KAFKASYA ÜLKELERİ TARIM SEKTÖRÜ

Yrd. Doç. Dr. Esra KADANALI[*] Serkan TERCAN[**] Prof. Dr. Vedat DAĞDEMİR[***]

Özet

Bu çalışmada, başlıca ekonomik göstergeler kullanılarak, tarım sektörünün Türkiye ve Güney Kafkasya ülkeleri ekonomisi içerisindeki yeri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Türkiye ve Güney Kafkasya ülkelerinin tarımsal yapı ve üretimi karşılaştırılarak Türk ve Güney Kafkasya ülkelerinin tarımının mevcut durumu değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güney Kafkasya ülkeleri, tarım sektörü, Türkiye.

AGRICULTURAL SECTOR IN TURKEY AND SOUTH CAUCASUS COUNTRIES

Absract

In this study aimed to present the Agricultural sector's importance in the economy using the main economic indicators in Turkey and the South Caucasus countries. Turkey and South Caucasus countries by comparing the agricultural structure and production of Turkey and the South Caucasus countries evaluated the current state of agriculture.

Key Words: the South Caucasus countries, agricultural sector, Turkey.

1.GİRİŞ

Kafkasya stratejik açıdan dünyanın en önemli bölgelerinden biri olup yaklaşık 440.000 km^2'lik bir alandır. Kuzeyde Rusya'nın içlerinden başlayıp güneyde Anadolu, Ortadoğu ve Afrika'ya yönelen eski ulaşım ve ticaret yollarının kesiştiği yerdedir. Doğuda Çin ve Orta Asya steplerinden başlayıp batıda Avrupa ve Akdeniz'e kadar uzanan tarihi "İpek Yolu" da Kafkasya üzerinden geçmektedir. Kafkasya bölgesi, "Kuzey Kafkasya" ve "Güney Kafkasya" olmak üzere iki farklı bölgeye ayrılmaktadır. Kuzey Kafkasya, Rusya Federasyonu'nun parçası olan Adıgey, Dağıstan, Kabardino-Balkar, Karaçayevo-Çerkez, Kuzey Osetya, İnguşetya ve Çeçenistan gibi cumhuriyetlerden oluşmaktadır. Güney Kafkasya ise SSCB'nin dağılması ile bağımsızlıklarına kavuşmuş olan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan devletlerinden oluşmaktadır (Çomaklı, 2012).

Türkiye ve Güney Kafkasya (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan) ülkeleri Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütünün kurulmasında kurucu üye ülkeler arasında yer almaktadırlar. Karadeniz Ekonomik İşbirliğinde çalışma grupları; Bilim ve teknoloji konusunda işbirliği, bankacılık ve finans, istatistik veri ve ekonomik bilgi değişimi, ulaştırma, ticaret ve endüstriyel işbirliği, iletişim, çevre koruma, turizm alanında işbirliği, tarım ve tarımsal sanayi, yasalara ilişkin bilgi, enerji olarak ifade edilmektedir (BSEC, 2013). Güney Kafkasya ülkeleri için tarım sektörünün dört ana nedeni vardır. Bunlar; istihdam, büyüme, yoksulluğun azaltılması ve gıda güvenliği şeklinde sıralanmaktadır (Welton etc. 2013).

Tarımın ülke ekonomisine katkısı değişik şekillerde olmakta bunlar, nüfus katkısı, işgücü katkısı, toplumun beslenmesine olan katkısı, tarımın sanayiye olan katkısı, tarımın GSYİH'ya katkısı ve tarımın dış ticarete olan katkısı şeklinde ifade edilebilmektedir (Uzundumlu, 2012). Tarım sektörünün ülke ekonomisindeki yeri ve öneminin diğer sektörlerle karşılaştırılarak belirlemek yerine diğer sektörlerle ilişkisini ortaya koymak önemlidir (Bayraç ve ark., 2001). İmalat sanayisine hammadde sağlaması ve girdi temin etmesi, istihdama katkısı, dış ticarete katkısının ortaya koyulması ile tarım sektörünün ülke ekonomisine yönelik değerlendirmeler yapılabilmektedir (Ege, 2011).

[*] Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İ.İ.B.F İşletme Bölümü, AĞRI ekadanali@agri.edu.tr
[* *] Ağrı İl Tarım Müdürlüğü, AĞRI serkantercan_25@hotmail.com
[***] Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İ.İ.B.F İşletme Bölümü, AĞRI vdagdemir@agri.edu.tr

GSYİH mal ve hizmet üretiminde ekonominin performansının temel ölçüsüdür. Tarımla ilgili mal ve hizmet üretimi de ekonominin tarım sektörü açısından performansını ortaya koymaktadır. Bu performans sadece tarımın üretim yönünü göstermektedir (Ege, 2011). Tarım sektörünün, ekonominin diğer sektörlere katkısı tarımın genel ekonomi içindeki önemini ortaya koymaktadır. Tarımın ülke ekonomisindeki yerinin belirlenmesinde önemli olan diğer göstergeler ise nüfus ve işgücü katkısının belirlenmesidir. Doğrudan tarımsal üretimin elde edilmesinde istihdam edilenlerin yanı sıra tarımsal sanayi için tarımsal hammaddeyi işlerken, taşırken, depolarken ve diğer hizmetler esnasında da istihdam yaratmaktadır (Ege, 2011). Tarımsal istihdam potansiyelleri, tarımın neden önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Tarım sektöründeki istihdam oranları; Gürcistan'da %53, Ermenistan'da %44 ve Azerbaycan'da ise %38 paya sahiptir. Türkiye'de ise bu oran %24 'tür (Welton, 2012). Bu yüzden tarım sektörünün devam ettirilmesi bu istihdamın sürdürülmesi bakımından önemlidir.

Türkiye ve Güney Kafkasya ülkeleri ilişkilerinde, hem Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) çerçevesinde hem de bu ülkelerin sınır komşuları olması sebebiyle tarımsal yapılarının ortaya koyulması önem arz etmektedir. Bu çalışmada, başlıca ekonomik göstergeler kullanılarak, Türkiye ve Güney Kafkasya ülkelerinin tarım sektörünün ülkeleri ekonomisi içerisindeki ağırlığını, Türkiye ve Güney Kafkasya ülkelerinin tarımsal yapı ve üretimlerine yönelik çalışmalar ve veri kaynakları incelenerek, Türkiye ve Güney Kafkasya ülkelerinin mevcut tarımsal durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. Türkiye

Tarımın Türkiye ekonomisindeki önemi nisbi olarak azalmış olmakla birlikte, yurtiçi gıda gereksiniminin karşılanması, sanayi sektörüne girdi temini, ihracat ve yarattığı istihdam olanakları açısından halâ büyük önem taşımaktadır. Türkiye'de tarım sektörü, milli gelir, istihdam ve dış ticaret içerisindeki payı ile ulusal ekonomi içerisinde geniş yer tutmaktadır (Uysal ve ark., 2008). Tarımsal açıdan zengin toprak kaynakları, biyolojik çeşitlilik, elverişli iklim ve jeolojik şartlarına sahip olması nedeniyle tarım sektörü Türkiye için her zaman önde gelen bir sektör olmuştur. Son dönemlerde, özel girişimcilerin tarım sektöründe yatırım yapmaya olan ilgileri artmaktadır. Tarım sektörü nüfusun büyük çoğunluğunun gıda ihtiyaçlarını karşılayarak Türkiye'yi dış kaynaklara bağımlı olmaktan korumakta, tarıma bağlı diğer sektörlerin hammadde tedarikini de gerçekleştirerek Türkiye'nin sosyal ve ekonomik gelişiminde çok önemli bir rol oynamaktadır. Zengin toprak yapısı, tarıma elverişli arazi varlığı ve uygun iklimiyle Türkiye, hububatlar, baklagiller, meyveler, sebzeler ve hayvancılıktan oluşan geniş bir tarımsal ürün yelpazesine sahiptir. Türkiye birçok tarımsal ürün grubunda üst sıralardaki yerini korumaktadır. Türkiye, fındık, incir, kayısı ve kirazda büyük farkla birinci; kavun, pırasa, vişnede ikinci ve içinde baharat, kırmızı biber, kara biber, çilek, kestane, nohut, fıstık, ceviz, burçak, mercimek, yeşil fasulye, salatalık, karpuz ve doğal balın bulunduğu 14 adet tarımsal ürünün üretimi açısından üçüncü konumda bulunmaktadır. Türkiye'de hububat üretimi yüksek oranda devlet politikalarına bağlı durumdadır. Hükümet fiyatlara müdahale ederek, bunun dışında gübreleme ve yakıt maliyetlerine sübvansiyonlar uygulayarak hububat üretimine destek olmaktadır (Anonim, 2013a).

Tablo 1. Türkiye Temel Ekonomik Göstergeler

	2006	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**
Reel GSYIH Büyüme (%)	6.9	4.6	0.6	-4.83	9.2	8.5
Enflasyon (%)	9.6	8.8	10.4	6.3	8.6	6.5
İşsizlik (%)	8.7	8.9	9.7	12.7	10.8	8.8
İhracat (milyon EUR)	68,003.5	78,096.2	89,510.4	73,243.7	85,247	96,937.9
İthalat(milyon EUR)	111,095.5	123,958.7	136,439.7	100,759.3	138,715.2	173,098.7

Kaynak: Eurostat 2013

Türkiye 2006-2011 temel ekonomik gösterge değerlerine bakıldığında, GSYİH değer olarak yıllar itibariyle artmış olmasına rağmen reel GSYİH büyüme oranlarında 2007 ve 2010 yılları arasında bir azalma olmakla birlikte 2010 yılında %9,2 ve 2011 yılında ise %8,5 olarak gerçekleşmiştir. Enflasyon oranına ait değerlerde özellikler 2008 ve 2009 yılları arasında önemli bir düşüş yaşanmıştır. İşsizlik oranı ise 2011 yılı itibariyle %8,8 olmuştur. Türkiye'nin 2011 yılında GSYİH'sı yaklaşık 775 milyar dolar ve kişi başına düşen gelir 15200 dolardır. 2011 yılında ihracatı yaklaşık 97 milyar euro ve ithalatı ise yaklaşık 173 milyar euro olmuştur. 2011 yılı itibariyle tarımsal ihracat 14 milyar dolar olup, Türkiye'nin toplam ihracatının %10'unu oluşturmaktadır. Tarım ürünleri içinde en fazla ihracat meyve ve sebze ürünlerinde gerçekleşmektedir. İhracatının büyük bölümünü AB'ne yapmaktadır.

Tarım Türkiye'de istihdam için önemli bir sektör olmaya devam etmekle birlikte ekonomide sektörün payı azalmaktadır. İstihdamda tarımın payı 1990'da %47 iken 2004'te %34'e ve 2011 yılında %24'e düşmüştür.

Türkiye'de GSYİH tarımın payı %9, sanayi sektörünün payı %27,2, hizmetler sektörünün payı %63,8'dir (Anonim, 2013f). Tarım sektöründe çalışan erkek oranı, 18.4, kadın oranı 39.3 tarım sektöründe çalışan oranı %24,6'dır. Türkiye, 2012 yılındaki toplam 45,8 milyon tonluk üretimle meyve ve sebzede önemli bir üreticidir. 2012 yılı itibariyle 702909 ha alanda 1750127 ton organik bitkisel üretim gerçekleşmiştir. 2012 yılında sığır sayısı 13 milyon 915 bin baş, koyun sayısı 27 milyon 425 bin baş ve keçi sayısı 8 milyon 357 bin olarak gerçekleşmiştir. Toplam süt üretimi17 milyon ton olup bu miktarın %91,82'sini inek sütü, %5,79'unu koyun sütü ve %2,12'sini keçi sütü ve %0,27'sini ise manda sütü oluşturmaktadır. Türkiye'de en fazla tarımı yapılan ütün grubu tahıllardır. Tarla arazisine en fazla ekilen ürün buğday olup, toplam işlenen alanın yaklaşık yarısını (%49) oluşturmaktadır ve tüm bölgelerde yetiştirilmektedir. Buğday üretiminin tercih edilmesinin en önemli nedenlerinden biride, ülke nüfusunun beslenme yapısı içinde un ve unlu mamüllerin ağırlığının fazla olmasıdır. Buğday üretimini sırasıyla arpa (%19), ayçiçeği (%4), mısır (%4), pamuk (%3), nohut (%3), şekerpancarı (%2) ve mercimek (%1) izlemektedir (Şekil 2). Son yıllarda hayvancılık açısından önemli bir unsur olan kaba yemin temini için yem bitkileri üretimi desteklenmi ve yem bitkilerinin ürün deseni içindeki payı artmıştır. Meyvecilikte ise toplam meyveciliğe ayrılan alan içinde en fazla payı sırasıyla fındık, antepfıstığı, kayısı ve turunçgiler almaktadır. Sebzecilikte Türkiye ekim alanı ve üretim açısından dünyada ilk 5 ülke arasında yer almaktadır. En fazla yetiştirilen sebze domatestir (Dellal, 2012).

3. Azerbaycan

Tarihi geçitler ve ticaret yolları üzerinde bulunan Azerbaycan'da dünyanın en eski tarım merkezlerinden birisi olarak ifade edilmektedir. İklim çeşitliliği, çok geniş bir tarımsal ürün yelpazesinin oluşmasına olanak sağlamaktadır (Caferov, 2008).

Bağımsızlıktan sonraki dönemde gıda ihtiyacının ancak% 30'unu kendi imkanları ile karşılayabilen Azerbaycan için tarım ve gıda güvenliği stratejik öneme sahiptir. Tarımsal üretimin% 60'nı bitkisel üretim,% 40'nı hayvansal üretim oluşturmaktadır. Başlıca tarımsal ürünler, pamuk, üzüm, tütün, çay, fındık, meyve ve sebze üretimidir (Zengin ve Öztaş, 2007). Tarım Azerbaycan ekonomisinin petrolden sonra ikinci önemli sektörüdür. Toplam işgücünün %38'i tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Petrolden sonra ihracatta en önemli ikinci sektör olmasına rağmen tarım sektörünün ihracat gelirlerindeki payı Devlet İstatistik Komitesi verilerine göre 2011 yılında %5,5 olmuştur. Söz konusu istatistiklerin ülkenin en büyük konsorsiyumunun petrol ihracatına ilişkin verileri kapsamaması nedeni ile tarımın ihracat gelirleri içindeki payı gerçekte çok daha düşüktür (Ocak, 2013).

Azerbaycan, iklim ve toprak yapısı bakımından tarıma elverişli bir ülkedir. Güney bölgelerinde bir sezonda iki ürün almak mümkündür. Azerbaycan'ın başlıca tarım ürünleri pamuk, tütün, çay, zeytin, sebze ve meyvedir. Ham ipek üretimi ve buna bağlı olarak dut ağacı tarımı da oldukça yaygındır(Ocak, 2013).

Azerbaycan Kafkasya bölgesinden Türkiye'nin en önemli ekonomik ortağıdır. Azerbaycan ve Türkiye arasında ekonomik ve ticari ilişkiler 01.11.1992 tarihli "Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" çerçevesinde yürütülmektedir (Aras ve Süleymanov , 2011).

2004-2008 döneminde ülkeye yüksek miktarda sıcak para girişi enflasyonist baskı yaratmış ve %10ların altında seyreden enflasyonu %20.8'ler seviyesine kadar çıkarmıştır. Küresel kriz, sıcak para akışındaki yavaşlama ve talepteki daralma 1 yıl içerisinde enflasyonu tek haneli değerlere çekmesine rağmen 2010 ve 2011 yılarında enflasyon tekrar yükselmeye başlamıştır (Anonim 2012b).

Tablo 2. Azerbaycan Temel Ekonomik Göstergeler

	2006	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**
GSYİH(milyon EUR)	16.707,8	24.136,6	33.171,2	31.787	40.061,3	46.536,4
Reel GSYIH Büyüme (%	34,47	25,00	10,80	9,30	5,00	0,10
Enflasyon (%)	8.3	16.7	20.8	1.5	5.7	5.6
İşsizlik (%)	6.6	6.3	5.9	5.7	5.6	5.4
İhracat (milyon EUR)	5.074,9	4.420,5	32.469,5	10.531,1	16.050,7	19.023,1
İthalat(milyon EUR)	4.195,32	4.167,95	4.869,35	4.387,05	4.976,09	6.992,00

Kaynak**:** Eurostat 2013

Azerbaycan'ın 2011 yılı GSYH'sı yaklaşık 68 milyar dolar, kişi başına düşen milli geliri 2011 yılı itibariyle 10,600 dolardır. GSYİH'nin sektörel pay dağılımı; petrol sanayi % 51,7, petrol dışı sanayi %2,2, tarım, orman ve balıkçılık % 5,5, İnşaat sektörü %8,3, hizmet sektörü %26,3 üretim ve ithalattan alınan net vergiler % 6 olmuştur (Ocak, 2013). 2012 tahmini verilerine göre GSYİH içinde tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin payları sırasıyla %6,2, %64,3 ve %29,4'dür (Anonim 2013f).

2011 yılında Azerbaycan'ın ithalatı yaklaşık 7 milyar euro, ihracatı ise 19 milyar euro'dur. İhraç ettiği ürünlerin başında; petrol ve gaz(% 90), makineler, pamuk ve gıda maddeleri yer alırken ithal ettiği ürünlerin başında ise; makine ve ekipman, petrol ürünleri, gıda ürünleri, metaller ve kimyasallar gelmektedir (Akbulut ve ark., 2012).

Azerbaycan'da toplam nüfusun %53 kentte %47'si kırsalda yer almaktadır. Çalışan Nüfusun %38,3'ü tarım sektöründe çalışmaktadır. 2011 yılı verilerine göre GSYİH içerisinde tarımın payı %5,3 ve 2012 tahmini oranı %6,2'dir. Azerbaycan'ın toprak büyüklüğü 8.641.500 hektardır. Ülke topraklarının 4.679.000 hektarını tarıma elverişli alanlar ve ormanlar teşkil etmektedir. Bu miktarın ancak 1.885.700 hektarını ekili alanlar, 1.038.200 hektarı ormanlık arazi, 2.662.400 hektarı çayır ve otlaklar, 250.000 hektarı çok yıllık ekim alanları oluşturmaktadır. Tarım sektörü Azerbaycan'da toplam GSYIH 'nin yüzde 5.8'ine karşılık gelse de ülkede en fazla istihdam sağlayan sektörü durumundadır ve toplam işgücünün yaklaşık yüzde 40'ı bu sektörde çalışmaktadır. Ancak sektörde geniş çaplı reformlar yapılmaktaysa da, yapısal sorunlar ve yatırım yetersizliği nedeniyle Azerbaycan'da tarım büyük ölçüde sübvansiyonlara bağımlı durumdadır (Anonim, 2013b). Tarımsal üretim artısının son on yıldır sürekli olarak yavaşlaması bu durumun sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. 2000 yılında yüzde 12.1 olan artış, 2001 yılında yüzde 11.1'e, 2002 yılında yüzde 6.4'e inmiş ve sonraki yıllarda bu eğilim devam etmiştir. 2006 yılında bu rakam yüzde 0.9 gibi çok düşük bir seviyeye kadar gerilemiş, 2007 yılında ise yüzde 4, 2008 yılında yüzde 6.1, 2009 yılında ise yüzde 3.5 olarak gerçekleşmiştir (Anonim, 2013b). 2011 yılında ise Azerbaycan'da toplam tarımsal üretim 4,5 milyar manat tutarında gerçekleşmiştir. Azerbaycan'da tarım sektörünün yüzde 99'u özel sektörün elindedir. Sovyet döneminden kalma kolektifler ve devlete ait çiftlikler kaldırılmış, bunların yerine daha küçük ve özel teşebbüs tarafından isletilen çiftlikler kurulmuş olup, bunların ortalama büyüklüğü 9.7 hektardır. Bu çiftliklerin toplam tarımsal üretim içerisindeki payı 1995 yılında yüzde 60 iken bugün yüzde 99'u bulmuş durumdadır. Diğer yandan ekimi

yapılan ürün çeşitlerinde de son dönemde değişiklikler yaşanmıştır. Bir dönem ülkede ağırlıklı olarak pamuk üretilirken, son yıllarda sebze ve meyvelere daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Hububat üretimi ise 1990'lı yılların ortalarına göre ikiye katlanarak, yıllık 2 milyon ton seviyesine ulaşmıştır. Tarım ürünleri; tahıl, pamuk, zeytin, üzüm, narenciye, çay, tütün, fındık, ceviz ve diğer yaş meyveler ile değişik sebze çeşitleridir. Tahıl, tüm tarımsal üretimin 2/3'ünü oluşturmaktadır. Tarım faaliyetlerinin çoğu, Kura ve Aras nehirleri civarında yapılmaktadır. Üretilen tahıllar arasında buğday, çavdar, mısır ve pirinç önemli yer tutmaktadır. Azerbaycan'da şarap ve brendi üretimi oldukça gelişmiştir. Sovyetler Birliği ülkelerinin üzüm ihtiyacının yüzde 23'ü Azerbaycan'dan karşılanmaktadır (Anonim, 2013b). Azerbaycan'dan Türkiye'ye tohumluk ihracatı yok denecek kadar azdır. Ancak Türkiye'nin Azerbaycan'a tohumluk ihracatı yapılmaktadır. 2007 yılında 250 bin civarında olan toplam tohumluk ihracatı değeri, 2012 yılında yaklaşık 1 milyon dolara yükselmiştir. Türkiye'den Azerbaycan'a ihraç edilen tohumluk türlerinin başında şeker pancarı gelmektedir. Bunu pamuk ve yem bitkileri tohumlukları takip etmektedir. 2007-2012 yılları arasında ihraç edilen şeker pancarı tohumluğu değeri 1.6 milyon dolar civarındadır. Pamuk tohumluğu ihraç değeri 662 bin dolar iken, yem bitkileri ihracat değeri ise 659 bin dolardır (Anonim, 2013b).

Nüfusun gıda güvenliğinin teminine yönelik devlet politikasının sonucu olarak 2003 yılından sonra tarım sektöründe gelişme sürekli eğilime dönüşmüştür. 2003-2007 yılları arasında tarım bölümünde fiili artış ortalama yılda 4,5 oranında oluşturuyordu. Bu eğilim sonraki yıllarda da devam etmiştir. 2011 yılında bitki yetiştiriciliği ürünlerinin üretimi 9,4 oranında, hayvancılık ürünlerinin üretimi 3,6 oranında ve tarımın toplam ürünü 6,8 oranında artmıştır. 2012 yılının 9 ayının sonuçlarına göre ise tarım alanında 6,3 oranında artış olmuştur. Ayrıca geçen yıla göre tahıl üretimi 1,6 oranında, buğday üretimi 1,7 oranında artmıştır. İstatistiksel verilere göre tarım sektörünün Azerbaycan Genel İç Üretim (GİÜ) oranı % 5,4`dür (Anonim, 2013c). Azerbaycan ekonomisi Güney Kafkasya ekonomisinin % 75-80`ni oluşturmaktadır (Anonim, 2012). Finansman sorunları nedeni ile modern ekipman, gübre ve diğer gerekli girdilere ulaşımda sorunlar bulunmaktadır. Bu da sektörün büyümesine engel olmaktadır. Kırsal altyapının yetersiz olması da büyümenin önündeki diğer bir engeldir. Altyapı eksiklikleri nedeni ile çiftçiler perakende pazarını geliştirmemektedir (Somuncuoğlu, 2012).

3.Gürcistan

Türkiye'nin diğer bir sınır komşu olan Gürcistan ekonomisi ise geleneksel olarak Karadeniz sahillerinde ve ülkenin dağlarında yoğunlaşan turizm sektörüne, narenciye, üzüm ve çay yetiştiriciliğine ve madenciliğe odaklı bir yapı sergilemektedir (Anonim, 2012a). Gürcistan, Sovyet döneminde turunçgil ve diğer meyveler, şarap, çay ve sebze ihracatında uzmanlaşmıştır. Buna karşılık, ülke, hububat ihtiyacının %50'sini, süt ürünlerinin %60'ını ve et ihtiyacının %33'ünü ithalat yolu ile karşılamıştır. Bağımsızlık sonrasında yaşanan sorunlar ülkenin gıda üretiminin önemli miktarda düşmesine neden olmuştur. Ülke bu nedenle hububat ihtiyacının %80'ini ithalatla karşılamış; ithalatın büyük bir kısmı ayrıcalıklı şartlarda ve insani yardım çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Tarım sektörü gerilemesine rağmen Gürcistan'daki en önemli ekonomik faaliyetlerden biri olma özelliğini sürdürmektedir. Bağımsız olma sürecinden sonra başlayan ekonomik kriz, ekonominin pek çok kolunu yok etmiş ve tarımı, tekrar ekonominin belkemiği durumuna getirmiştir. Tarım sektörü hem GSYİH'ye hem de istihdama katkısı ile en önemli sektördür. Tarımsal üretimin büyük çoğunluğu özel sektör tarafından gerçekleştirilmekte olup, devlet sadece çay ve tohum üretiminde aktif bir role sahiptir (Yüzal, 2012). Bağımsızlığa geçişle birlikte ülkenin sanayi sektörünün GSYİH'daki payı azalırken, hizmet sektörünün payı artış göstermiştir. Tarım ekonomideki en büyük sektördür. Ülkenin sanayi sektörünün büyük çoğunluğu teknolojisi eskidiği için atıl kapasitededir. Sanayi sektörü üretimi çok az sayıdaki işletmenin faaliyetlerine dayanmaktadır. Ülkedeki mevcut 2 800 sınai işletmeden yalnızca 50'si toplam üretimin %75'ten fazlasını üretmektedir (2012c).

Tablo 3. Gürcistan Temel Ekonomik Göstergeler

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Reel GSYIH Büyüme (%)	9.38	12.34	2.31	-3.78	6.25	7.17
Enflasyon (%)	9.20	9.20	9.99	1.7	7.	8.5
İşsizlik (%)	13.6	13.3	16.5	16.9	16.3	15.1
İhracat (milyon EUR)	744.7	899,2	1.018,1	812,75	1.194,3	1.572,6
İthalat(milyon EUR)	2.926,4	3.804,5	4.117,2	3.129,9	3.843,4	5.069,.76

Kaynak: Eurostat 2013

Gürcistan'ın 2011 GSYİH'sı 13,4 milyar dolar, kişi başına düşen milli geliri 5,700 dolardır. 2011 yılında Gürcistan'ın ihracatı 1,57 milyar euro ve ithalatı ise 5,06 milyar euro'dur. İhraç ettiği ürünlerin başında; hurda metal, şarap, maden suyu, maden cevherleri, meyve ve fındık yer alırken ithal ettiği ürünlerin başında ise; yakıt, araçlar, makine ve parçaları, hububat ve diğer gıda maddeleri ile ilaç gelmektedir(Karabulut ve ark., 2012).

Gürcistanda nüfusun %46,8'i kırsal alanda yaşamaktadır. Tarım sektörünün GSYİH içindeki payı 2012 yılı %8,4, sanayi ve hizmetler sektörlerinin payları ise %23,1 ve %68,4'dür (Anonim, 2013f). Gürcistan'da tarım işletmelerinin çoğunluğu küçük aile işletmeleri şeklindedir. İşletmelerin küçük parseller halinde olması nedeniyle tarımsal üretimde aile ihtiyaçlarının karşılanması öncelikli olmaktadır. Tarımsal ürün üretiminin az olması tarımsal ürünler için ithalatı önemli hale getirmiştir (Forkel, 2009). Tarımda hayvansal üretimin payı %59, bitkisel üretimin payı ise %34'dür. Diğer tarımsal faaliyetlerin oranı ise %4'dür. Ekilebilir alanlar ve ormanlık arazi toplam yüzölçümünün %85'ini oluşturmaktadır. Ülkedeki toprak ve iklim çeşitliliği pek çok ürünün yetiştirilebilmesi için uygun bir ortam yaratmaktadır. Topraklarının %43'ü tarıma elverişli olup, 3 milyon hektarı bulan arazinin %25'inde ekim yapılmaktadır (Esen, 2011) . SSCB döneminde birliği oluşturan tüm Cumhuriyetlere tarımsal ürünlerin büyük çoğunluğu Gürcistan tarafından gönderilmekte iken, bağımsızlığın ilanından sonra durum tersine dönmüştür. Tarımın toplam GSYİH içindeki payı yıldan yıla azalsa da toplam istihdamın %50'sini barındıran bu sektör ülke ekonomisi için hala önemli bir yer tutmaktadır (Anonim, 2009). Topraklarının yaklaşık yarısı tarımsal üretim için müsait olan Gürcistan'da istikrarlı bir üretimden bahsetmek mümkün değildir. Örneğin, SSCB döneminde tüketilen çayın yaklaşık %90'ı Gürcistan tarafından üretilirken, bugünkü çay üretimi 1990'la mukayese edildiğinde çok düşük düzeydedir. Ülkedeki başlıca tarımsal üretim çay, üzüm, mısır, patates, turuçgiller, çeşitli meyve ve sebzelerden oluşmaktadır. Gürcistan dünyanın ilk 10 fındık üreticisi ülkesinden birisidir (Yüzal, 2012). Tarım Gürcistan ekonomisindeki en önemli sektörlerden birisidir. Nüfusun yaklaşık %55,6'sı tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Gürcistan topraklarının %13'ü düz arazi, %33,4'ü meyilli arazi, kalan kısmı da dağlık alandan oluşmaktadır. Toprağın yaklaşık %44'ü tarım amaçlı kullanılmaktadır. Tarım alanlarının %21'i sulu arazidir (Anonim, 2013d).

4. Ermenistan

Ermenistan Tarım ve gıda sanayii ülke ekonomisinde çok önemli yer tutmakta ve GSMH'in yarıdan fazlasını temin etmektedir. GSYİH içinde tarımın payı %20,5 sanayi sektörü %37 ve hizmetler sektörü ise %42,5 paya sahiptir (Anonim 2013f). Ülke topraklarının yaklaşık % 25'i tarım arazisi olarak işletilmektedir. Özellikle Ararat Ovası, Sevan Gölü ve Araks Bölgesi'nde tarımla uğraşılmaktadır. Ülkede tarım ürünleri arasında sebze-meyve, patates, buğday, üzüm, tütün ve şeker pancarı bulunmaktadır. Özellikle dağlık alanda yapılan hayvancılık faaliyetleri ile et-süt üretimi de yaygındır. Ülkede üretilen sebze meyvenin % 60'ı, patatesin % 30'u, tahıl ve süt ürünlerinin % 20'si dışarıya satılmaktadır (2013e).

2011 yılında Ermenistan'ın ithalatı yaklaşık 2,95 milyar euro, ihracatı ise 948,5 milyon eurodur. İhraç ettiği ürünlerin başında; pik demir, işlenmemiş bakır, demir dışı metaller, pırlanta, mineral ürünler, gıda ürünleri, enerji yer alırken ithal ettiği ürünlerin başında ise; doğal gaz, petrol, tütün ürünleri, gıda maddeleri ve elmas gelmektedir.(Karabult ve ark., 2012). Ermenistan'ın 2011 yılı GSYH'sı yaklaşık 10,14 milyar dolar, kişi başına düşen milli geliri 2011 yılı itibariyle 5,900 dolardır.

Ermenistan'da tarımsal üretim oranlarına bakıldığında, 1/3 et ve 2/3 bitkisel üretimden oluşmaktadır. Son 15 yılda hayvancılık önemli bir düşüş gösterse de 1995 ve 2000 arasında bu durum yeniden düzelmeye başlamıştır. Ermenistan'da toplam nüfusun %63.3'ü kentsel alanda ve %36.7'si kırsal alanda yer almaktadır.

Dünya bankasının 2012 verilerine göre tarımda istihdam edilenlerin oranı %44 olarak gerçekleşmiştir. Ermenistan için tarım yoksulluğun azaltılması, istihdam, ekonomik büyüme gıda güvenliği için önemli olmaktadır (Welton etc, 2013).

Tablo 4. Ermenistan Temel Ekonomik Göstergeler

	2006	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**
Reel GSYIH Büyüme (%	13,20	13,70	6,90	-14,10	2,20	4,70
Enflasyon (%)	2.9	4.4	8.9	3.4	8.2	7.6
İşsizlik (%)	28.1	28.7(g)	16.4(g)	18.7	19.0	18.4
İhracat (milyon EUR)	799.6	818.1	717.3	490.3	762.9	948.6
İthalat(milyon EUR)	1,747.6	2.227.3	2.788.4	2.276,05	2.852.6	2.952.1

Kaynak: Eurostat 2013

Tablo 5. Tarım Sektörü Göstergeleri (1)

	Türkiye	**Azerbaycan**	**Gürcistan**	**Ermenistan**
1.NÜFUS				
Toplam Nüfus (1000 Kişi)	75 627	9235,08	4469,20	3262,5
Kırsal Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı (%	23,2	47	46,8	36,3
2. GSYİH (milyon dolar)	774983	68730,9	13400	10138
Kişi başına düşen gayri safi milli gelir(dolar)*	15,200	10,600	5,700	5,900
GSYİH'da tarımın payı %	9,15	5,76	9,33	20,66
Tarımsal üretim indeks (2004-2006=100)	116	125	73	116
Ülkenin toplam alanı km2	783.562,00	86,600.00	69,700.00	29,743.00
2. TARIMSAL ALANLAR				
Tarımsal Alan (1000 ha	38412	4.768,70		2077,0
Ekilebilir alan (1000 ha)	20.539,00	1885,70	:	449,20
Kalıcı otlak (1000 ha)	14.617,00	2.655,80		128,30
Toplam alan (km^2)	783,562	86,600.00	69,700.00	29,743.00
Toplam alan içinde ormanlık alan oranı (%)	**9,05**	**39,43**	**11,32**	**14,88**

Kaynak: Eurostat 2013, *CIA 2013

Tablo 6. Tarım Sektörü Göstergeleri (2)

2011 yılı için	**Ermenistan**	**Gürcistan**	**Azerbaycan**	**Türkiye**
Sürekli ekili alan (bin ha)	53,4	-	227,20	3.091,00
Bitkisel üretim (tahıl pirinç dahil bin ton)	440.70	401.80	2,433.80	35,202
Sığır varlığı (1000 baş)	599,20	1.087,60	2.681,90	12.386,34
Süt ineği (1000 bsş)	283,30	587,70	1.288,10	4.761,14

Toplam istihdam: Tarım, orman ve balıkçılık (NACE BÖLÜM A) Bin	457,39	882,00	1.657,40	5.618
Toplam istihdam içinde tarımsal istihdamın payı	44	53	38.3	24
Tarım NACE BÖLÜM A: Toplam brüt üretim payı(%)	22.18	8.84	5.39	9.00
Koyun ve keçi (Bin baş)	590.20	630.40	8,559.30	32,310
Kesilen sığır bin ton	48,20	21,30	116,97	644,91
Şeker pancarı üretimi bin ton	-	-	252,90	16.126,0
Patates üretim bin ton	557,30	273,90	938,50	4.648,0
Meyve üretim bin ton	469,00	401,80	765,80	18.426,0
Sebze üretim bin ton	787,10	288,60	1.214,80	27.547,0

Kaynak: EUROSTAT 2013

6. Sonuç

Tarım sektörü, tarımsal sanayiye hammadde temin etmesi, istihdama katkısı ile ekonomiye ve istihdama sağladığı katkı ile ülke ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Bunu GSYİH'ya olan katkısında da görmek mümkün olmaktadır. Türkiye sahip olduğu coğrafi konum ve iklim avantajı ile tarımsal faaliyetlerde önemli bir ülkedir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği çerçevesinde Türkiye'nin Güney Kafkasya ülkeleri ile işbirliğinde, tarım sektörü de çalışma grupları arasında yer almaktadır. Azerbaycan'da petrolden sonra tarım sektörü ağırlık kazanmaktadır. Önemli bir tarım potansiyeline sahip olması ve tarımın geliştirilmesine yönelik politikalarla tarımsal üretimde artışlar sağlaması beklenmektedir. Türkiye ve Azerbaycan tarımsal dış ticaretinde, Türkiye ihraç eden ülkedir. Azerbaycan petrol zenginliği nedeniyle ülke kalkınmasında öncelikli sektör olarak değerlendirilmektedir. Azerbaycan Tarımsal üretimde gelişimini sağlayamamış, dış pazarda rekabet gücü olmayan bir ülke olarak Türkiye için önemli bir pazar olarak ifade edilebilmektedir. Gürcistan yaşanan ekonomik çöküşlere karşı tarım sektörü önemini korumaya devam etmektedir. Nüfusun %53'ünün bu sektörde istihdam edildiği düşünülürse tarımın ülke için önemli olduğu ifade edilebilmektedir. Ülkede tarım işletmelerinin küçük aile işletmeleri olması, parsellerin küçük olması, yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle mali kaynak yetersizliği, teknolojiye erişim ve girdi temininde yaşanan sıkıntılar nedeniyle tarımda öncelik, aile içi tüketimin karşılanması olmuştur. Ermenistan'da tarım ve hayvancılık faaliyetleri ve et-süt üretiminin yaygın olduğu ülkelerden biridir. GSYİH içinde tarımın payının %20,5 olması ve tarımda gerçekleşen istihdam oranının %44 olması ülkede tarım sektörünün önemini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak; Güney Kafkasya ülkelerinin Türkiye için sınır komşuları olması ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği ilişkileri çerçevesinde tarım ve hayvancılık konusunda önemli bir Pazar olduğu ifade edilebilir. Ayrıca Güney Kafkasya ülkelerinin tarımsal faaliyetlere yönelik potansiyellerinin olması nedeniyle Türkiye ile ilişkilerinin yararlı olabileceği düşünülebilir. Özellikle Güney Kafkasya ekonomisi içinde önemli bir paya sahip olan Azerbaycan ile tarıma yönelik ortak çalışmalar önem arz etmektedir.

7. Kaynaklar

Anonim 2009, Gürcistan'ın Genel Ekonomik Durumu Ve Türkiye İle Ekonomik-Ticari İlişkileri. TC.Büyük Elçiliği Ticaret Müşavirliği. Tiflis.

Anonim 2010, http://www.izmiriplanliyorum.org/static/upload/file/turkiye_tarim_sektoru_raporu_(2010).pdf

Anonim, 2012a. http://www.azerbaijans.com/content_1600_tr.html

Anonim, 2012b http://birlesmismarkalar.org.tr/images/UF/file/hedef-ulke-raporlari/Azerbaycan.pdf

Anonim, 2012c, http://birlesmismarkalar.org.tr/images/UF/file/hedef-ulke-raporlari/Gurcistan.pdf

Anonim 2013a, TÜİK 2010 Tarım Raporu.

Anonim, 2013b. http://tsuab.org.tr/upload/Sekt%C3%B6r%20Raporlar%C4%B1/Azerbaycan%20%C3%9Clke%20Raporu.pdf

Anonim 2013c, http://www.azerbaijans.com/content_1771_tr.html.

Anonim 2013 d, Gürcistan Cumhuriyeti Ülke Profili. Orman Genel Müdürlüğü Dış İlişkiler, Eğitim Ve Araştırma Dairesi Başkanlığı Bölgesel Ve İkili İlişkiler Şube Müdürlüğü.

Anonim, 2013e, Erişim tarihi: 2013, http://avrasyamerkezi.okan.edu.tr/sayfa/ermenistan.

Anonim, 2013f, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/aj.html.

Anonim, 2013g, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/themes

Aras, Osman Nuri ve Elçin Süleymanov 2012, Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Türkiye Ekonomik İlişkilerinin Sektörel Değerlendirilmesi Uluslararası Katılımlı Bölgesel İşbirliği Ve Kalkınma Sempozyumu Bildiri Kitabı s:79, Erzurum.

Caferov, Tebriz 2012, Azerbaycan Cumhuriyeti Tarım Ekonomisi

Çomaklı, H. (2012). Uluslararası Kafkasya Kongresi. Erişim tarihi: 2013 http://icc.kocaeli.edu.tr/

Dellal, İlkay 2012, Türkiye'de İklim Değişikliğinin Tarım Ve Gıda Güvencesine Etkileri. http://www.undp.org.tr/energEnvirDocs/SNC-Tarim%20ve%20Gida%20Guvencesi.pdf

Ege, Hüsnü (2011), Tarım Sektörünün Ekonomideki Yeri Ve Önemi, Tepge Bakış Temmuz 2011 / Issn: 1303–8346 / Nüsha: 7. Tarımsal Ekonomi Ve Politika Geliştirme Enstitüsü.

Esen, Bora 2011, Gürcistan Ülke Raporu. T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi

Forkel, Boris 2009, Agrıculture And The Socıaleconomıc Sıtuatıon Of The Rural Populatıon In Georgıa: A Case Study Focusıng On The Kakhetı-Regıon. http://scholar.google.com.tr/scholar?start=60&q=georgian+agricultural+structure&hl=tr&as_sdt=0,5.

Karabulut, Kerem ve Alper Yalçın 2012, Türkiye'nin Güney Kafkasya Ülkeleri Ve İran İle Ekonomik - Siyasi İlişkileri. Uluslararası Kafkasya Kongresi.s.167, Kocaeli.

Ocak, Arda 2013, Azerbaycan Ülke Raporu Azerbaycan Ülke Raporu, Ankara.

Somuncuoğlu, Tuğrul (2012), Azerbaycan Ülke Raporu, Ankara.

The Organization of the Black Sea Economic Cooperation, BSEC, (2013), http://www.bsec-organization.org/Pages/homepage.aspx. Erişim tarihi: 2013.

Uysal Karahan, Ö. ve Erdoğan Oktay (2008), Türkiye ve Avrupa Birliği Tarım Sektörlerinin Karşılaştırılması, 2. Ulusal İktisat Kongresi / 20-22 Şubat 2008 / DEÜ İ.İ.BF İktisat Bölüm İzmir –Türkiye.

Uzundumlu, Ahmet Semih 2012, Tarım Sektörünün Ülke Ekonomisindeki Yeri ve Önemi. Alınteri 22(B) – 2012 34-44 SSN:1307-3311.

Yüzal, Sinan (2012), Gürcistan Ülke Raporu, Ankara.

Welton, George, Armen A. Asatryan, David Jijelava, Vincent Boivin, Nino Pkhikidze, Mikheil Svanidze, Nino Silagava, Vugar Babayev, Vugar Bashirov, Elmaddin Namazov 2013, Comparatıve Analysıs Of Agrıculture In The South Caucasus. http://www.undp.org/content/dam/georgia/docs/publications/GE_agriculture_2013.pdf